

Neem, eet, drink. Over het doen van religie

Kerkelijke rituelen zijn al decennia lang onderwerp van gesprek binnen de moderne theologie. Het zijn vooral de oecumenisch gezinde en liberaal georiënteerde gemeenten geweest die aan liturgische vernieuwing hebben gedaan, mede onder invloed van de Liturgische Beweging. Het opvallende is, dat deze vernieuwing aan de oude vrijzinnigheid lijkt te zijn voorbijgegaan. Met name binnen deze gelederen hebben liturgie, sacrament en ritueel weinig ruimte gekregen.

De Britse theoloog Theo Hobson (1972) schrijft in zijn boek *Reinventing Liberal Christianity* (2013) dat de vrijzinnige theologie los is geraakt van haar rituele wortels. Daardoor is er sprake, zo concludeert hij, van een sacramentele zwakte. Hier heeft de vrijzinnigheid overigens geen patent op. Zo kent ook de meer orthodoxe vleugel van de kerk – waaronder de Gereformeerde Bond – een sobere liturgie. Hobson betoogt nu juist dat het christendom van oudsher een godsdienst is die per definitie geworteld is in rituelen. Hij noemt het christendom zowel een godsdienst als een cultische praktijk, waarbij de laatste historisch gezien de oudste rechten heeft. Dat er binnen de vrijzinnigheid sprake is van een spanningsvolle verhouding ten aanzien van kerkelijke rituelen, heeft – zal ik laten zien – voor een groot deel te maken met haar theologische agenda. Daarnaast speelt de vraag of de traditie van het ritueel nog aansluiting vindt bij de eigentijdse beleving van gelovigen vandaag de dag.

De sacramentele zwakte vormt de achilleshiel van de linker flank van de kerk. Hobson wil het ritueel in ere herstellen, maar het dient dan volgens hem wel losgemaakt te worden van kerkelijk gezag en autoriteit. Over het eerste zal een overtuigd vrijzinnig gelovige wellicht zijn wenkbrauwen fronsen. Over het laatste zal hij opgelucht kunnen ademen. De vrijzinnige theologie heeft nu eenmaal van oudsher een sterke afkeer van het dwingend opleggen van geloofszaken. Waarden als verdraagzaamheid en (religieuze) tolerantie worden dan ook met een zekere trots uitgedragen binnen de vrijzinnige en liberale traditie. Ze worden maar al te graag uit de kast gehaald om de nestgeur van het vrijzinnig-eigene te omschrijven. Deze eigenheid wordt van oudsher geassocieerd met een kritische houding. Kritisch ten opzichte van instituten en dogma's. Nu is de term vrijzinnigheid niet zo eenvoudig te duiden, omdat zij eerder te maken heeft met een geesteshouding dan met een kerkelijke organisatie. De vrijzinnigheid hecht grote waarde aan de bevoegdheid om als individu zelf over aard en inhoud van het geloof te beslissen. Die bevoegdheid geldt tegenover God en mensen. Het is dan ook niet verrassend dat religieuze praktijken als doop en avondmaal niet of met moeite als kerkelijke sacramenten worden aanvaard. Door kerkelijke vormen te kwalificeren als sacramenten, zou men impliceren dat er zoiets bestaat als een ritueel dat drager zou zijn van een geloofsgeheim. Dit druist tegen het uitgangspunt in dat het de gelovige zelf is, die hierover vanuit de eigen ervaring een uitspraak doet. De beleving van de individuele gelovige staat boven het leergezag.

Denkend geloof

Van Han J. Adriaanse is de volgende kwalificatie: vrijzinnigheid kenmerkt zich door 'denkend geloof'. Dit wil volgens hem zoveel zeggen dat zij enerzijds recht wil doen aan de kritische rede waarmee men het geloof onderzoekt. Anderzijds draait de onderzoekende geest van de gelovige vervolgens wel óm dat geloof. En hiermee komt de theologische agenda van de moderne theologie aan het licht: haar zoektocht naar religieuze integriteit. Dit verlangen naar een zuiver geloof wordt ook wel aangeduid met innerlijke vroomheid of bevindelijkheid, zoals Anne van der Meiden het placht te noemen. Hiermee wordt de zoektocht naar een geloofsopvatting aangeduid, die gelegen is in persoonlijke ervaring en gevoel. Geloof mag in moderne kringen niet gebaseerd zijn op valse aannamen, onwaarheden of onzuivere pretenties. Vanuit dit gegeven is er veel tijd en aandacht besteed aan het zoeken naar historische waarheid rondom geloofsvoorstellingen. De eeuwenlange zoektocht naar de historische woorden en daden van Jezus staat in dit kader. Denken en geloof gaan dus samen. Het is de kritische verhouding tussen deze twee elementen die de vrijzinnigheid al eeuwenlang haar dynamiek geeft.

De pogingen van de orthodoxie om haar gezag ten aanzien van het kerkelijk sacrament tracht te ontlenen aan een schriftuurlijke legitimatie, zijn tegen het zere been van de vrijzinnigheid. Dit gezag kan men volgens de liberale theologie niet claimen op basis van kritisch historisch bijbelonderzoek. En zo werden, in een poging de traditie te zuiveren van drogredenen en valse claims, de rituelen niet gespaard. Op grond van historisch onderzoek kon immers onmogelijk worden vastgesteld dat Jezus zelf de doop en het avondmaal zou hebben ingesteld, en dus moesten ze sneuvelen. Een werkelijk vrijzinnig gelovige heeft trouwens die bemiddeling van het heil door rituelen ook niet nodig! Er was in de ogen van bijvoorbeeld de eind negentiende eeuwse Rotterdamse predikanten Hooykaas en Lohr geen goede reden de 'onbloedige herhaling van het offer door Christus op Golgotha gebracht' nog langer als het avondmaal te blijven vieren¹. Hier klonk ook de kritiek in door op de verzoeningsleer van de rooms-katholieke kerk en de Heidelbergse catechismus. Zo wezen de gebroeders Hugenholtz, die de Vrije Gemeente te Amsterdam stichtten, alle religieuze vormen af als: 'het pover overschot van de heilige sacramenten der Roomsche-Catolieke Kerk'² en diskwalificeerden ze die als: 'verouderde vormen die getuigen van een kerkelijke leugen...'³ Daar bleef het niet bij. Kerkelijke gebruiken als het gebed en de bevestiging van ambtsdragers moesten eraan geloven. Ook in het noorden van het land vond deze kritiek navolging. In Groningen schaften de Remonstranten in 1884 avondmaal en doop af. De toenmalige predikant Mosselmans rekende dit tot één van de hoogtepunten in zijn

---

¹ I. Hooykaas, H.G. Lohr, *Ons geloof en de leer der kerk voor het volk besproken* (Rotterdam 1877) 188

² P.H. Hugenholtz, *Afscheidswoord aan de leden en vrienden der Vrije Gemeente* (Amsterdam 1909) 18

³ Ibid.

theologische carrière. Het zou nog jaren duren voor het avondmaal in de Groninger remonstrantse gemeente weer zouden worden ingevoerd.

Het hervinden van de balans

De kaalslag die is toegebracht werkt nu op haar beurt een verlegenheid in de hand. Want een godsdienst zonder vorm blijkt wel heel erg leeg te zijn. Hobson wijst hier terecht op de kwetsbaarheid van de vrijzinnigheid: Hoe praktiseer je een geloof dat nauwelijks vormen kent? Zoals is gebleken, heeft de vrijzinnige kerk een achterstand, want zij is vanuit haar geschiedenis ritueel-arm. Maar hoe sluit een ritueel zonder traditie aan bij geloofspraktijk in de huidige tijd? Het verdient daarom aandacht opnieuw stil te staan bij de oorspronkelijke agenda van de moderne theologie: haar streven naar oprecht geloof en religieuze integriteit. De dieper gelegen reden tot afschaffing van doop en avondmaal ging immers verder dan het zoeken naar historische legitimatie. De motieven zijn te herleiden tot een gevoelsmatig verlangen naar zuiverheid in het geloof. Juist dit verlangen heeft te maken met de ervaring van gelovigen in het geleefde, alledaagse leven. Deze ervaringen zijn voor hen bronnen van goddelijke kennis en openbaring.

De liberale theologie heeft in haar kritiek op de kerkelijke vormen onvoldoende in de gaten gehad dat de verhouding tussen ratio en gevoel scheef is gaan groeien. Het zoeken naar waarheid in historische zin, waardoor een religieuze praktijk al dan niet ontmaskerd kan worden als vals of verouderd, wrekt zich. En zo verdween de aandacht voor het geleefde leven naar de achtergrond en werd spreekwoordelijk het kind met het badwater weggegooid. Kerkdiensten zonder ritueel dreigen louter voordrachten te worden en verliezen zo hun kracht om recht te doen aan de religieuze beleving van de gelovigen. Religieuze beleving en gevoelens zoeken een vorm om zich uit te drukken. Een ritueel kent een eigen manier van kanaliseren van emoties. Volgens de filosoof Ludwig Wittgenstein (1889-1951) die veel aandacht besteedde aan het ritueel, overschrijdt het ritueel de grenzen van wat gekend kan worden en waar we over kunnen spreken. Datgene waar het geloof om cirkelt wordt betekenisvol in de handelingen die ermee verbonden zijn. Geloof wordt getoond, geopenbaard of aangereikt in de (zon)daagse handelingen. Zo kan God 'gebeuren'. De kerkelijke sacramenten verdienen daarom binnen het liberale theologische discours serieuze aandacht. Ze articuleren ervaringen van geloof, die zonder vorm geen kader hebben.

Als we nu eens die persoonlijke ervaring opnieuw tot uitgangspunt nemen en juist beginnen bij de religieuze vormen, dan kunnen zij ons volgens Hobson een vindplaats bieden voor het Heilige. Natuurlijk dient de verstandelijke kant van het geloof niet terzijde te worden geschoven, maar dat hoeft niet ten koste te gaan van de praktische kant van geloof die bij uitstek tot uiting komt in religieuze rituelen en vormen. Het is een misvatting te denken dat geloof in eerste instantie zou gaan om de overtuiging *dat* iets al dan niet het geval is, bijvoorbeeld *of* Jezus letterlijk het avondmaal in een ver verleden, zus of zo, heeft ingesteld. Juist omdat de historische verankering problematisch is, blijft de discussie over het al dan

niet zinvol zijn van een religieuze vorm vruchteloos als men het antwoord zoekt in een reconstructie van het verleden. Religieuze (on)waarheid is niet afhankelijk van een historische claim, maar zij wordt in de eerste plaats uitgekristalliseerd in een persoonlijk ervaren geloof in het hier en nu. Om recht te doen aan dit kostbare erfstuk van de vrijzinnige traditie, zou de aandacht moeten worden verlegd naar de praktische kant van het geloof. Los van wat de historische Jezus al dan niet gezegd of gedaan heeft ligt in het doen van het ritueel een diepere zin verscholen. In het breken van het brood, in het delen van de beker en in het idee dat het de gemeenschap van mensen is die het levend lichaam van Christus vormt, kan het geheim van het geloof zowel worden onthuld als ook worden bemiddeld. Naast het gegeven dat het ritueel een vorm kan bieden waardoor het geloof wordt overgedragen, is het ritueel op zichzelf ook een uitdrukking van het geloof. Een afwijzende houding ten opzichte van de door kerkelijke instituten voorgeschreven vormen hoeft daarom niet per definitie een levendige geloofspraktijk in de weg te staan.

Vragen voor de toekomst

De spannende vraag is hoe de vrijzinnigheid opnieuw uiting kan geven aan de balans tussen haar kritische houding en haar ervaringsgerichte geloof. Zij zal zichzelf als het ware opnieuw moeten uitvinden en tot leven moeten brengen in de primaire praktijk van het ritueel. Dit zal enerzijds van de vrijzinnige traditie een nieuw en hersteld vertrouwen vragen in zowel de christelijke traditie als ook in haar gebruiken. Anderzijds zal het van de vrijzinnigheid een nieuw commitment vragen. Het opnieuw tot leven brengen van oude rituelen vraagt om vrijmoedigheid en nieuwe taal. Als er recht wordt gedaan aan de beleving van de gelovige en indien hier consequenties aan worden verbonden, dan kan dit leiden tot een pluriforme geloofspraktijk. Dat is afhankelijk van vragen als: Is een avondmaal zonder 'instellingswoorden' wel een avondmaal te noemen? Hoe wezenlijk zijn de elementen van brood en wijn hierbij? Zou het mogelijk moeten zijn voor ouders hun eigen kinderen te dopen? Is doop door onderdompeling, hoewel niet gebruikelijk binnen de vrijzinnige kerken, een mogelijkheid voor hen die dit passend vinden bij hun geloofsbeleving? Het zijn vragen die gesteld kunnen worden. De vrijzinnigheid heeft voor hete vuren gestaan in het verleden, maar wellicht wacht haar de grootste herbezinning ooit.

Gelukkig biedt de traditie rondom de man waar de moderne bijbelwetenschap zo hartstochtelijk onderzoek naar doet, sterke aanknopingspunten. Toen Jezus aan Johannes de Doper vroeg of hij hem wilde dopen, sputterde Johannes tegen. Allerhande rationele bezwaren kwamen in hem op. Maar Jezus sprak eenvoudig: 'Johannes, doe het maar gewoon'. Evenzo de woorden die Jezus tot zijn vrienden sprak tijdens de maaltijd die tot de laatsten van zijn leven behoren. 'Neem, eet, drink'. Eenvoudiger kon Jezus de weg naar het koninkrijk van God niet maken. De liberale theologie wacht de schone taak deze schat op te delven en richting de toekomst te ontsluiten voor haar gelovigen.

Yvonne Hiemstra

Bibliografie